

8. מאפו: סוכה, בית קיץ, סוכות - הערה על אהבת ציון

ספר בעל חשיבות ציונית מרחיקת לכת נכתב ב'סוכה' ונקודת מפתח חשובה בו עוסקת בסוכות. במשפט זה אינני מתכוון להתנסות בניסוח חידות. אני מתכוון להציג קביעה ולדבר עליה לפי הפשט. הספר הוא 'אהבת ציון' של אברהם מאפו, שהטרים את הציונות הרשמית ביותר מדור, אך את תרומתו לרוחה - מי יוכל לשער. לא נאריך, נציין רק כי היכולת לספר סיפור בלשון (כמו) מקראית, סיפור המתייחס לימי הזוהר בארץ ישראל, להעביר את הארץ המדומינת אל תודעת הקורא בגלות, חוללה נפלאות. אכן, לקורא דהיום אפשר והעלילה תיראה שטוחה, פלקטית, והדמויות אינן מורכבות בלשון המעטה (שמעתי מקוראים חדשים את ההשוואה המביכה לטלנובלה); אולם, ספרות נמדדת לא רק באיכויותיה העלִזמניות, אלא גם ביכולתה ליצור שינויים ו'אהבת ציון' חוללה כאלו בשיעור בלישוער; אולי איכויותיה אינן עלִזמניות, אך היא יצרה עלִזמניות, או למצער הייתה שותפה בהנחת יסודותיה.

מאפו, משכיל צנוע שעשה את ימיו ולילותיו בקובנה שבליטא, פלח דיִנידח באימפריה הצארית, באמצע המאה התשע־עשרה, כתב את הרומן המפורסם בסוכה בפרבר אלקסוט; לא הייתה זו סוכת סוכות כמובן, אך כל העוסקים בנושא מדברים על סוכה. המבט מאותה הסוכה באלקסוט בואכה קובנה הוצג כמקור השראה לקטע שיובא להלן. הוא מספר על פרק בעלילותיהם של אמנון ותמר. על העלילה (שהואשמה לפני שורות ספורות בשטחיות־יתר) נותר; יוזכר רק כי אמנון ותמר של מאפו מטהרים את היחס האפל בין אמנון ותמר המקראיים (הפרח הידוע כ'אמנון ותמר' מנציח את גיבורי סיפורו של מאפו ולא של ספר שמואל):

והר הזיתים הוא מקום נחמד ופינה יקרה לבני ציון, ובצל זיתיו הרעננים יחסו כל אוהבי עוגג ועדן. ויעלו בו אמנון, תימן ותמר בין הערביים. ותאמר תמר: בעוד שלושת ימים נצא מקריה לשכון פה, ולי מה יקר המקום הזה! ויאמר אמנון: נפלאה נפש האדם, כי חליפות תאהב כל היום: כי תבחל נפש בני הכפרים במנוחות שאננות, ושאפו המון קריה, אשר ידמו למצוא בו כל תענוגות בני אדם; ובני קריה ילאו להתהלך במקהלות עם ולראות כל פגעי בני אדם בראש הומיות, ונפשם שוקקה מנוחת יער ושקט נאות שדי, ומה יקר המקום הזה...¹

1. כל כתבי אברהם מאפו, תל אביב תש"ך, עמ' כו.

נתעלם מהפער הבלתי־נתפס בין המראה הריאלי שראה מאפו – קובנה ונהרותיה, לבין המראה המתואר בירושלים שבארץ־ישראל²; כך הוא ששוגים באהבה, אהבת ציון. מה שחשוב לענייננו הוא שתיאורי הטבע מציגים השקפה מסוימת על החיים; השקפה שלימים הייתה אהודה על הקורא הציפני. הזירה של 'הר הזיתים' ב'אהבת ציון' קשורה ב'בית קיץ' שהיה אליבא דמאפו כמובן בהר הזיתים. נחזור, לא כאן המקום לדון בריאליה גופא, וגדול הספק אם יש בכלל מציאות נפוצה של בתי קיץ בארץ ישראל של מטה. נציין רק כי ב'אהבת ציון' 'בית הקיץ' הוא בעל חשיבות רבה ביותר, הן כזירה שבה מתרחשים האירועים והן כמסמן את 'לוח השנה', על שתי העונות המרכזיות שבו הקיץ והחורף. בית קיץ זה – וזוהי נקודה מרכזית ב'אהבת ציון' – קשור בסוכה; אולם, בעוד ש'בית הקיץ' הליטאי, שמן הסתם עמד בצורה כזו או אחרת ביסוד המושג המופיע ב'אהבת ציון' כמקום קיט שגם בו יכולה להיות סוכה, הסוכה של בית הקיץ בהר הזיתים נזכרת בהקשר ברור של חג הסוכות התופס מקום מרכזי בפרקים וז' ב'אהבת ציון'.³ זאת החל בערב החג, "בארבעה עשר לירח האיתנים..."⁴, בו מתחילה ההכנה לסוכות הנושאת ברוח היצירה אופי חברתי ומבט מופגן לחלשים שבחברה; עבור ל"ליל התקדש חג הסוכות",⁵ שבו מתבררת ציפיית תמר לבוא אמנון אל בית אביה; ומכאן לחג עצמו המצוין בעלייה לרגל לירושלים במסגרת הרחבה, ולסוכה במסגרת המצומצמת. המעבר המוקדם לסוכה מתבצע בהנחיית תרצה אם תמר המזהה בסביבתה ניצנים של ריב: "לכו נא, הגברים, בסוכה וסעדו לבכם ביין, תירוש ושכר עד בוא אישי, ואכלנו בצהרים"..." ובהמשך, בנוכחות בני הנביאים, קורא ידידיה אבי תמר לצאת לסוכה: "הנה השולחן ערוך בסוכה אשר בגן. נבואה נא שמה ונשבעה מטוב ה'. אחר נדבר את דברינו". ומיד מובא תיאור הסוכה וההווי השורר בה:

וסוכת ידידיה עשויה בתוך גנו הנחמד בין כל שכיות החמדה. סביבותיה ערוגות הבושם... וידידה אמר: 'מה טוב ומה נעים שבתנו יחד בנווה שלום ובמשכנות מבטחים, כן תמיד יצפנו אל בסוכו, והיינו שאננים בצלו מיוחד סנחריב מלך אשור...'⁶

ברגעים אלו ידידיה מבקש מאמנון לשיר: "סוכת שלום פרוש נא עלינו, / אלוהי ציון מגן צילנו / ... סוכת שלום פרוש נא עלינו, / באברתך שדי. תסוך לראשנו..."⁷ בנקודה זו בא נאום חשוב הנישא

2. על הסוגיה במאמרי: ישראל רוזנסון, 'זנותה (אה)בת ציון כסוכה בכרם – מה שנשקף ומה שנזכר מסוכה אחת בקובנה', מורשת ישראל, 10 (תשע"ד), עמ' 94-109; ישראל רוזנסון, "הנף היה הגיבור" – על תיאורי ארץ ישראל

בספר אהבת ציון של אברהם מאפו, על אתר, יז (תשע"ג), עמ' 93-109.

3. כל כתיבי אברהם מאפו, עמ' יד-כא.

4. שם, עמ' יד.

5. שם, עמ' טו.

6. שם, עמ' יח.

7. שם, עמ' יט.

דווקא בסוכה: "ויענהו סתרי לאמר: הן נאווה לבן קריה להלל איש ואיש יילוד בה; ואולם אנוכי, שוכן יער וכרמל, אגיד לרועים ולאיכרים ישרם..."⁸; ובהמשך:

...ולמי כל מחלה ומדווה, רעות ונגעי בני אדם? הלא לבני קריה; כל הבל ורעות רוח ידכאום לפני עש, אש נקמה תבער בם, תאוותם נאצלה מגבהותם, ותולעת קנאה תמוץ שיקוי עצמותיהם; ואם לאלה תשיתו לב, כי עתה, אלופי, תצאו מקריה ושכנתם בשדה.⁹

מודגשת כאן מאוד היציאה לשדה במועד שבו יהודי יוצא לשדה, וזה מסתדר היטב עם המוטו של חג הסוכות ומעמדו המחשבתי ביהדות; ובמובן מסוים גם עם יציאתו של מאפו החוצה מהעיירה הצפופה (סלבודקה) אל הטבע ההדור באלקסוט. מוצעת כאן העמקה מסוימת של המוטיב הזה:

ויאמר ידידיה לאמנון: 'הנה יעדתי לך את עליית הקיר אשר בגן הזה לשבת בה, וכל מחסורך עלי, רק חזק והיה לאיש' וייקחהו ויעלהו שם לעיני אבישי וסתרי ולעיני עזריקם ותימן ויאמר: 'הנה לך מטה, כיסא, שולחן ומנורה, גם נבל וכינור לפרוט עליהם, כי שמעתי כי יודע נגן אתה'... ואמנון ישב בעליית הקיר, תפוס ברוב שרעפיו בקרבו.¹⁰

מקראית, כל זה רומז לאלישע בשונם – נביא שמצא מחסה בבית אישה גדולה בשונם (מלכים ב ד, ח); וכאן זה מתרחש בעלייה שנמצאת בגן, אותו גן שבו ממוקמת הסוכה דלעיל. שם, בסיפור האישה השונמית, ההתרכזות ב'עלייה' יצרה אווירה מיסטית, מסתורית, הכנה לפלא; כאן, אקט של אחווה וידידות, כשהמשותף לשני המקורות – המקראי ובן־דמותו אצל מאפו – הוא הנכונות להכנסת אורחים.

הנה כי כן, יש כאן כמדומה שילוב של מצבים הנשען על מצע משותף של חג הסוכות; סוכות עשוי להזכיר את היציאה מחיי הקבע וממצבים של שגרה, וזאת בהישען על זיכרון לאומי של ימים קדומים, ימי הנדודים אל הארץ המובטחת. אברהם מאפו ישב בסוכתו, לא בגין גורם הזמן היהודי הספציפי; לא מצוות סוכות הניעה אותו לצאת לסוכה (לא־כשרה) ולכתוב בה את מה שכתב. אולם, לכתיבת היצירה בסוכה נודעת משמעות סמלית לא־מבוטלת. מאפו יצא ממשוה... הן באורחות חייו והן ברעיונות ששרטט. הוא לא הגיע לארץ המיוחלת, הציונות ככלי ביצועי לא עמדה עדיין לרשותו, אך הוא התחיל ביציאה. 'אהבת ציון' כשמה כן היא; גם אם המימוש של אהבה זו לא היה אפשרי, לא הייתה זו אהבה נכזבת. תוכה של 'סוכת מאפו' היה רצון באהבה.

8. כל כתבי אברהם מאפו, עמ' יט.

9. שם, עמ' כ.

10. שם.